

НАРОДНИЦЬКІ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Розглянуто позицію народників О. Бердника та В. Неборака стосовно напрямів розвитку української культури.

Ключові слова: *традиційні цінності, особливий шлях української культури.*

Рассмотрена позиция народников О. Бердника и В. Неборака относительно направления развития украинской культуры.

Ключевые слова: *традиционные ценности, особенный путь украинской культуры.*

The position of populists O. Berdnik and V. Neborak at the directions of Ukrainian culture development is observed in the article.

Key words: *traditional values, particular course of Ukrainian culture.*

Питання напряму розвитку української культури, знаходження «стрижня» її подальшого поступу є однією з найактуальніших проблем сучасного українського суспільства. Однак регіони України мають різноманітний історичний та культурний досвід, у зв'язку з чим й існуючі в країні погляди на розвиток української культури дуже різняться. Одним з найпоширеніших серед них є народницька альтернатива, головними представниками якої в останні роки були О. Бердник і В. Неборак.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджень, присвячених цій темі, не виявлено. Лише О. Гнатюк у своїй книзі «Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність» [4] приділяє увагу окремим питанням нашої статті.

Метою статті є розгляд концепцій розвитку української культури народників О. Бердника та В. Неборака, аналіз аргументів, наведених ними на підтримку своїх думок.

Першим автором є О. Бердник, український письменник-фантаст, один із співзасновників гельсінського руху в Україні. Народницькі погляди на розвиток української культури глибоко вкорінені в його ідеї розвитку Української Духовної Республіки, а також філософії автора, найголовніші особливості якої ми стисло розглянемо. Її основою є еkleктична суміш християнських, ведичних елементів, язичницьких вірувань різних народів тощо. На формування поглядів автора вплинули також праці Т. де Шардена, В. Вернадського, Г. Сковороди, Т. Шевченка, К. Кастанеди, Шрі Ауробіндо, М. та О. Реріхів. За О. Бердником, у світі відбувається споконвічна боротьба між Логосом та Антилогосом (Сатаною), між їхніми синами — творчими й працьовитими людьми і руйнівниками, «паразитами». Деструктивні сили (жерці, керівники, вожді, учені, воєводи тощо) зацікавлені в заглибленні людини в буденності, матеріальному світі, ілюзіях, від'єднанні людини від духовного життя. Їм завжди протистояли ті, хто намагався пробудити людей, по-

дарувати справжнє, духовне життя, які своєю діяльністю збудували мільйони до духовного пробудження: Будда, Рамакришна, Христос та ін. Їх учення й інші вірування народів усього світу О. Бердник розглядає як рівноправні, вважає їх однаково цінними та важливими. Наприклад, він однаково поважає як язичництво Київської Русі, так і вчення Христа, але осуджує насильницькі дії при хрещенні Русі Володимиром. Але, на думку автора, в Україні особливе місце серед усіх релігійних учень належить ученню Ісуса Христа та його постаті. Справа в тому, що слов'яни та, зокрема Україна, є в автора обраною Христом територією. І однією з ознак її обраності може стати створення тут нової моделі світового устрою, що спочатку виявиться у створенні Української Духовної Республіки (УДР), а потім пошириться по всьому світу у вигляді інших подібних Духовних Республік.

Автор незадоволений сучасним станом речей — постійними війнами, приниженнями, спрямуванням зусиль народів на користь інтересів окремих людей, у хибному напрямі, маніпулюванням свідомістю, створенням штучних протистоянь, що виснажують природні багатства країн та духовні сили народів. А концепція УДР та інших Духовних Республік, на думку О. Бердника, зможе змінити такий стан на краще. За автором, вони повинні бути засновані в середовищі існуючих держав (до речі, 16 грудня 1989 р. проголошене заснування О. Бердником УДР, з 1990 по 1997 рр. відбувалися Собори УДР, розроблена її Конституція, а також виходила друком присвячена їй розвітковій газеті «Згода». Проект УДР навіть став «...реальною противагою для руху за легалізацію Греко-Католицької Церкви, а також для діяльності Народного Руху України» [6, с. 128]). На початкових стадіях УДР, а також інші створені за її подобою Духовні Республіки, не повинні втручатися в політичний та економічний поступ країн, беручи на себе натомість повну відповідальність за культурний і духовний розвиток народу. УДР повинна дати «...поштовх до консолідації іманентних культурних потенцій» [4], які впливатимуть на свідомість людей, доведитимуть необхідність приходу Епохи Духовних Республік та Світової Громади народів. Автор передбачає налагодження на базі УДР широкого співробітництва між українцями різних країн, проведення Конгресів українських громад Землі для консолідації українських культурних сил, координації творчого й духовного життя. Нарешті, автор говорить про заснування Духовних Республік по всьому світові, а потім Духовного Братерства Націй Землі, де кожна нація матиме рівні права з іншими. Завдяки розширенню цієї співдружності, поступовому приєднанню до неї національних громад передбачається поступова ліквідація державних утворень, що ґрунтуються на кланових, партійних інтересах. Одночасно повинні змінитися правила розвитку націй. На перший план мають вийти «...громади сільські, універсальні, які стали б природною лабораторією духовної самореконструкції народу, громади робітничі, мистецькі, релігійні, наукові» [4] та представники творчих професій, котрі мають очолити народи: «Економічний бік життя має відступити на другий план» [4]. Таким чином, за автором, будуть вирішені проблеми мілітаризації, всі економічні, соціальні проблеми, передбача-

ється відродження гуманістичних цінностей, формування людини нового історичного типу, духовно вільної, сумлінної, з високими можливостями самореалізації.

УДР, за автором, має ґрунтуватися на таких принципах. По-перше, автор наголошує на необхідності визнання примату першості в динаміці народного життя. Основою її повинні стати всі культурні надбання України. Особливо ж автор підкреслює роль спадщини Запорізької Січі, Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, Г. Сковороди (сама ідея УДР походить, за визнанням автора, від Горньої Республіки Г. Сковороди). Саме на основі власних національних досягнень автор вважає необхідним будувати УДР, а потім, за її прикладом, Духовні Республіки інших народів. Лише на національній основі, на думку автора, на основі попередніх неповторних культурних та історичних надбань є можливою побудова нового суспільства і людей нового типу. О. Бердник усвідомлює нерозкритість через певні причини потенціалу української нації. Але на сучасному етапі автор вважає можливим на основі глибинного ядра нації, яким є Козацтво, Січ, Хортиця, досягнення духовної самореалізації українців, «...воскресіння народного організму» [4]. Одночасно О. Бердник виступає категорично проти ідеї злиття націй, формування всевітньої космополітичної, денаціоналізованої спільноти. Згідно з автором, такі процеси є вигідними та заохочуються насамперед імперіями, різними культурами, кланами, кастами, які ліквідацією неповторності націй, знищенням усвідомлення особливості кожного народу намагаються посилити можливості експлуатації людей. Під їхні інтереси створюються різні теорії, які повинні доводити деструктивність існування націй, доречність їх зникнення. Найголовнішим аргументом з цього приводу наводиться існування війн між народами через наявність культурних відмінностей. Однак, автор убачає інші причини існування війн: вони виникають не через національні відмінності, а з вини тих же кланів, мафіозних структур тощо. О. Бердник вважає: нації формують неповторне світосприйняття людей, відіграють роль охоронця історичних досягнень, надають людині унікальні можливості розвитку. Тільки з цієї основи, на його думку, можуть виникати нові духовні злети та досягнення, інтернаціоналізм же в цьому аспекті є безплідним. Автор уподібнює кожну людину листку, що росте на вітці нації, яка у свою чергу є гілкою на вселюдському дереві. А позанаціональних людей вважає потенційними зрадниками, що не можуть нести нічого доброго. О. Бердник не має довіри до запевнень про можливість любові до людства взагалі, якщо людина не може відчувати любов до свого народу, нації, яку він називає прообразом Вселенської Сім'ї.

По-друге, мислитель проголошує неможливість існування однієї ідеології, нав'язуваної всьому суспільству. Автор наголошує, що за історію людства відбулося безліч спроб побудування релігійно, ідеологічно, науково гомогенних суспільств, де зміни здійснювалися за вказівкою кількох людей. Але вони завжди виявляли свою нікчемність і зазнавали краху. Автор вважає безглуздим намагатися знову будувати подібну систему. Натомість УДР повинна ґрунтуватися на

гуманістичних цінностях, забезпечувати вільний розвиток культур, надавати кожній людині свободу розвитку.

По-третє, УДР повинна започаткувати нове, шанобливе ставлення до природи. У сучасному українському суспільстві не приділяється належної уваги екологічним проблемам. Природа сприймається як засіб збагачення, натомість хижацьки експлуатується, засмічується, а зв'язок між нею та людьми є майже повністю втраченим, люди відчужені від природи. О. Бердник вважає за необхідне відновити цей зв'язок, забезпечити дбайливе ставлення до неї, нормальний розвиток з метою відновлення еволюційних процесів та «побудови Світу Любові й Краси» [4].

По-четверте, велику роль у формуванні такого світосприйняття має відіграти впровадження нових принципів в освіті. Серед них О. Бердник називає повне від'єднання процесу навчання від впливів держави, звільнення від стереотипів, вибір кожною людиною особисто напряму і характеру своєї освіти. Автор наголошує на необхідності також релігійного лібералізму, інтимності релігійного життя людини, неприпустимості втручання в її внутрішній світ. І навіть виступає за скасування на цій основі догм, приписів, архаїчних ритуалів тощо.

Отже, основою концепції побудови УДР є повна зміна культурної ситуації в країні. Автор відкидає старий тоталітарний досвід існування української культури та пропонує повернення народних, традиційних цінностей, шанобливе ставлення до навколишнього середовища. Виступає автор і за відновлення традиційної релігії в Україні — християнства, однак вважає, що одночасно інші релігії не повинні зазнавати утиску. У текстах автора зовсім немає згадок про місто, міську культуру, необхідність модернізації української культури тощо. Натомість передбачається заснування різноманітних громад, що є подібними або мають за зразок перші християнські комуні. Авторіві притаманна віра в месіаністичну роль українського народу, особливі духовні його якості, що виявляється у визнанні України центром, з якого почнуть засновуватися по всьому світові Духовні Республіки та відповідна їм культура.

Другий автор, В. Неборак, український літератор (поет, прозаїк, перекладач, есеїст), учасник літературних угруповань «Бу-Ба-Бу», «Пси святого Юра», виявляє свою точку зору на протиставленні позиції західниці О. Забужко, висловленій в есеї «Психологічна Америка» і азійський ренесанс, або знову про Карфаген». Він не поділяє захоплення автора існуючими в США і Нью-Йорку — найбільшому, наймодернішому центрі сучасного мистецтва та культури, «світовому місті» — умовами розвитку культури, не сприймає їх орієнтиром для української культури, і тим більше не підтримує наявне в її тексті по-благливе ставлення до еміграції в цю країну. Для автора культура США занадто відмінна від української, побудована на інших принципах: «Ця країна є засадничо інша, ніж перша-ліпша країна Сходу аж до Японії включно» [9, с. 148]. Для В. Неборака доволі неприваблива сучасна культурна ситуація в США, коли ознакою успішності твору є розмір гонорару, а його актуальність обмежується кількома миттєвостями перед першою екранізацією. Тому якщо О. Забужко вважає Нью-

Йорк насамперед містом, що дає багато можливостей і перспектив, то В. Неборак називає його «містом-упирем», що «Пожирає! Перегравлює і викидає послід у смердючі води Гудзону» [9, с.151].

З іншого боку, автор скептично ставиться до самих спроб орієнтації на «світові міста». Культурні метрополії та центри, зауважує він, мають властивість постійно змінюватися (Москва, Нью-Йорк, Париж...), абсурдною є постійна метушня між ними, коли українська культура стає радше об'єктом, а не суб'єктом дії. На думку В. Неборака, саме постійна незафіксованість та шарпанина є головною бідою України, у зв'язку з чим він осуджує еміграцію в «столиці світу» з метою легшого влиття в їх ритм. Таким чином культурна енергія, вкрай потрібна для розбудови все ще неієрархізованої та аморфної культури самої України, втрачається назавжди. І навпаки — В. Неборак називає осілість основним нашим скарбом, він вважає необхідним, перш за все, побудувати у своїй державі в усіх сферах струнку ієрархію, основувану на автохтонних принципах, на якій і триматиметься вся система. Тому і відхиляє не тільки американську, а й європейську альтернативу розвитку української культури, можливість приєднання до неї, вважає смішними спроби українців вийти зі своєї «рідної» автохтонно-антично-християнської еkleктики до переускладненої еkleктики сусідів, називає такі спроби намаганням «потрапити у «не свою тарілку» [8, с. 259]. Тому також в автора наявний, як цілком правильно зазначає О. Гнатюк, і антиглобалізаційний мотив: «Одна моя колишня знайома американка, відвідавши село Нижній Березів, сказала, що скоро увесь цей лад, як не печально, буде зруйновано... А я собі подумав (хоч я і не березун), що зроблю все, щоб світовий капітал не пхався в березівські справи» [9, с. 149].

Такі свої думки про шлях розвитку української культури В. Неборак вважає за необхідне розглядати в межах іншої, ніж в О. Забужко, шкали цінностей. Якщо в його опонента орієнтиром та прикладом для наслідування є США і їх культура, які уособлюють в інтерпретації автора горизонталь, то В. Неборак пропонує орієнтуватися на вертикаль, тобто на «Небесний Град, трансцендент, який ієрархічно вищий від людини, високий дійсний ідеал, до якого людини заповідано еволюціонувати» [9, с. 148], закликає очиститися від еkleктики та відновити живе діяльнісне християнство: «нова угода — Новий Завіт» [8, с. 260]. Проте пропозиція Нового Завіту важлива для автора не лише своїм християнським змістом, а й українським культурним контекстом, у якому вона має розвинути. Про це свідчить орієнтація В. Неборака не на самого Ісуса Христа, а на Григорія Сковороду, учнями якого закликає бути автор і поради якого наслідувати, та Тараса Шевченка, чиї строки «Не дурите самі себе, / Учітесь, читайте, / І чужому научайтесь, / І свого не цурайтесь» він сприймає як інструкцію до дії. Тобто свій рецепт розвитку української культури автор основує на зміні системи цінностей, зверненні до традиційних цінностей українського народу, зосередженні на внутрішньому розвитку та розбудові стійкої ієрархії всередині держави в усіх сферах. В. Неборак свідомий того, що не кожна людина може безпосередньо вплинути на

ці процеси, хоча в першу чергу запрошує до активної культурницької діяльності: заснування книжкових магазинів, радіо- та телепередач, журналів, видавництв, розвитку багатьох складових української культури, що на цей час перебувають у маргінесі тощо. А тому, звертаючись до читачів, автор закликає їх робити малу конкретну корисну справу: «побудувати хагу, і насадити «вишневий садок», і виховати гарних українських дітей...» [9, с. 153]. В. Неборак погоджується з О. Забужко, що в Україні дійсно існують в'язкий часоплин, складні умови для плідної праці. Але він також справедливо зауважує, що роботи в країні дуже багато, і ніхто за нас її не робитиме. Проте автор упевнений, що «...будь-яка наполеглива дія приречена у нас на успіх» [9, с. 153], на користь чого наводить свій особистий приклад влаштування різноманітних культурницьких акцій.

Отже, В. Неборак є прихильником пошуку українською культурою свого, особливого шляху, пропонує розвивати її на основі традиційних цінностей, пропагованих Г. Сковородою та Т. Шевченком, головними серед яких є ослість та орієнтація на трансцендент. Він не погоджується з необхідністю повної орієнтації на культурні процеси США чи Європейського Союзу. Однак, на відміну від О. Гнатюк, яка вважає автора противником модернізації, ми не згодні з таким трактуванням його позиції. Потрактовані нею як спрямовані проти модернізації думки В. Неборака, сутність яких зводиться до того, що «... провінціалізм полягає у ненастанних спробах копіювати чужі зразки» [6, с. 398], насправді не засвідчують негативного ставлення автора до цього явища. Натомість більше про позицію автора в цьому питанні свідчать такі слова: «Нехай молоді українці їдуть на Захід та Схід, нехай вчать ся і нехай повертаються навченими розкручувати годинник нашої нової історії» [9, с. 153]. У цих словах ідеться радше про можливість модернізації української культури. З урахуванням позиції автора, така модернізація повинна була б відбуватися без подальшої вестернізації, на вже досягнутому рівні вестернізації, тобто мала б місце модернізація на своїх власних засадах. Для України, її суспільства та культури цей шлях є дуже привабливим. Утім, хоча елементи такого ставлення до подальшого розвитку української культури в автора й можна розгледіти, але він не був повністю усвідомлений і розвинений В. Небораком.

Отже, для обох авторів є характерними народницькі погляди на подальший розвиток української культури. Вони захищають місцеві традиції, культурні особливості, не вважають за потрібне наслідувати іноземні зразки. І В. Неборак, і О. Бердник убачають загрозу в наднаціональних структурах: у першого автора вони представлені світовим капіталом, у другого — переважно імперіями, насамперед Російською, яку автор викриває в одній зі своїх статей [5]. В обох авторів при цьому виникають антиглобалізаційні мотиви. Але якщо у В. Неборака їм відведена зовсім невелика частина тексту, то в О. Бердника вони посідають одне з провідних місць. Відповідно, на відміну від західників, питання модернізації в народників не є першочерговим. В О. Бердника зовсім немає навіть натяків на необхідність її впровадження, але в поглядах В. Неборака ми вбачаємо можливість модернізації культури України.

Для обох авторів є характерною орієнтація на такі традиційні цінності, як християнська віра, релігійність. Вони не наголошують на якійсь одній християнській конфесії, хоча наведені ними поруч явища української культури, які вони вважають центральними в її історії (в О. Бердника — це Запорізька Січ, Г. Сковорода, у В. Неборака також Г. Сковорода), вказують радше на православну віру. Але якщо для О. Бердника релігія та релігійність важливі самі по собі і він перш за все звертається до авторитету Христа в цій сфері, то В. Неборак розглядає їх насамперед у контексті культурної сфери України, як її частину, надбання, а тому звертається передусім до Г. Сковороди.

Народники предствляють оригінальне бачення розвитку української культури, позитивними сторонами якого є звернення уваги на її особливості, намагання їх розвинути й орієнтація на релігійні цінності. Заслуговують на увагу думки В. Неборака, які стверджують осілість та інтенсивний розвиток України і її культури самими громадянами, без особливих сподівань на допомогу зовнішніх сил, зокрема й держави, найголовнішою запорукою їх успішного розвитку. Думки ж О. Бердника ми вважаємо занадто утопічними, можливими для здійснення лише на рівні окремих груп однодумців, але не в державному, і тим більше світовому масштабі. Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням поглядів діячів української діаспори стосовно розвитку вітчизняної культури.

Список літератури

1. Бердник О. Калина вище моєї хати [Електронний ресурс] / О. Бердник. — Режим доступу: <http://www.berdnyk.com.ua/interview2.html>
2. Бердник О. Песнь Надземная [Электронный ресурс] / О. Бердник. — К. : София, 1996. — 272 с. — Режим доступа: http://vedruss.ks.ua/load/pesn_nadzemnaja/8-1-0-16
3. Бердник О. Пробудиться от рабской спячки... [Электронный ресурс] / О. Бердник. — Режим доступу.: <http://www.berdnyk.com.ua/interview1.html>
4. Бердник О. Пунктири грядущого. Хартія Української Духовної Республіки [Електронний ресурс] / О. Бердник. — Режим доступу.: <http://www.berdnyk.com.ua/duhovni1.html#top>
5. Бердник О. Терновий вінець України [Електронний ресурс] / О. Бердник. — Режим доступу: <http://www.berdnyk.com.ua/statti1.html>
6. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. — К. : Критика, 2005. — 528 с.
7. Забужко О. «Психологічна Америка» й азіатський ренесанс, або Знову про Карфаген [Електронний ресурс] / О. Забужко. — Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/zabuzko/r06.html>
8. Неборак В. Перечитана «Енеїда». Спроба сенсового прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення її з «Енеїдою» Вергілія. — Львів : ЛВІЛШ, «Астрон», 2001. — 284 с.
9. Неборак В. Послання до О.З. вкупі зі зверненнями до вельмишановного читача / В. Неборак // Сучасність. — 1995. — № 2. — С. 145 — 154.
10. Українські позаконфесійні інтелектуали-рідновіри [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.berdnyk.com.ua/materialy6.html>
11. Явь и сны писателя-фантаста в реальном мире [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.berdnyk.com.ua/interview3.html>

Надійшла до редколегії 21.12.2010 р.